

De gevolgen van loonmatiging voor winst en werk in het midden- en kleinbedrijf

DR. B. NOOTEBOOM*

De Economische Verkenning Midden- en Kleinbedrijf 1983 voorspelt voor het volgend jaar dalende omzetten en winstmarges voor grote delen van het midden- en kleinbedrijf, vooral vanwege de daling van het beschikbaar inkomen. De detailhandel en de horeca zullen het sterkst merken dat de consument minder te besteden heeft. In dit artikel wordt uiteengezet hoe loonmatiging de omzet, de winst en de werkgelegenheid in het midden- en kleinbedrijf beïnvloedt. De voordelen van kostenmatiging zullen slechts een handjevol ondernemingen in staat stellen hun afzet te vergroten, met name exporterende ondernemingen. De ontwikkeling wordt echter gedomineerd door heftige prijsconcurrentie om binnenlandse marktaandelen te handhaven, waardoor de kostenvoordelen die uit de loonmatiging voortvloeien, weer verloren gaan. Het midden- en kleinbedrijf is daarom ten eerste gebaat bij fiscale maatregelen die ertoe leiden dat het besteedbare inkomen niet achteruitgaat als gevolg van de matiging van de bruto lonen.

Loonmatiging, afzet en winst

De laatste jaren is er sprake van loonmatiging, dat wil zeggen van een matiging van de stijging van de nominale lonen. Er is ook sprake van een verzwaring van de druk van loonbelasting en sociale-verzekeringspremies. De combinatie van beide heeft geleid tot een daling van het reëel vrij beschikbaar inkomen. Deze daling (exclusief incidenteel) bedroeg voor de modale werknemer 3½% in 1981 (1) en 2% in 1982 (2), en zal volgens de huidige raming 3% bedragen in 1983 (3). In 1983 zal voor het eerst de daling voor het minimumloon groter zijn dan voor de hogere inkomens (4).

Eén doel van loonmatiging is een daling van het financieringstekort van de overheid, dat zeer loongevoelig is. We zullen ons in dit artikel niet richten op de vraag in hoeverre dat doel op die wijze kan worden gerealiseerd, en in hoeverre, en op welke termijn, dat zou kunnen leiden tot meer werkgelegenheid. Een tweede doel is het bevorderen van de werkgelegenheid. Dit is gebaseerd op de redenering dat loonmatiging via een matiging van de kosten voor het bedrijfsleven leidt tot meer winst, die vervolgens leidt tot investeringen. Die moeten dan de beoogde werkgelegenheid opleveren. We zullen ons in dit artikel richten op de vraag in hoeverre dat doel in het midden- en kleinbedrijf (MKB) is bereikt. M.a.w. heeft in het MKB de loonmatiging via kostenmatiging geleid tot meer winst en meer werk? Kan men verwachten dat dit zal gebeuren?

Voor de realisatie van de gewenste gang van zaken moet aan een reeks voorwaarden worden voldaan. Enkele van deze voorwaarden worden hieronder besproken. In de eerste plaats moet loonmatiging daadwerkelijk leiden tot een matiging van de kosten per eenheid produkt. De matiging van de lonen mag bij voorbeeld niet gepaard gaan met een zodanige stijging van andere kosten, of een zodanige daling van de arbeidsproductiviteit, dat het gunstige effect van de loonmatiging teniet wordt gedaan. In de tweede plaats moet de matiging van de kosten per eenheid produkt leiden tot of wel een stijging van de winst per eenheid produkt, of wel een stijging van het verkochte aantal eenheden. Als de matiging van de kosten per eenheid produkt leidt tot een even grote matiging van de prijs, dan moet dit gepaard gaan met een stijging van de afzet, als men de winst wil doen toenemen. Als loonmatiging zowel gepaard gaat met een daling van de (netto) winst per eenheid produkt als met een daling van de afzet, is het resultaat niet méér winst, maar minder. Het effect op de

werkgelegenheid is dan niet positief, maar negatief.

Met name in grote delen van het MKB leidt de daling van het reëel beschikbaar inkomen echter via een daling van de consumptieve bestedingen tot een daling van de afzet. De daling van de afzet leidt vervolgens veelal tot een zodanige verscherping van de prijsconcurrentie dat de matiging van de kosten per eenheid produkt niet leidt tot een verruiming van de winst per eenheid produkt, maar zelfs tot een verkrapting ervan. Voor die onderdelen van het MKB heeft de loonmatiging dus een daling van zowel de omvang van de afzet als de winst per eenheid afzet tot gevolg.

Deze causaliteit geldt niet voor alle kleinere bedrijven. In sommige onderdelen van het MKB is de daling van de afzet, en de daarmee gepaard gaande intensivering van de prijsconcurrentie niet, of althans niet direct, het gevolg van de daling van het beschikbaar inkomen. In sommige onderdelen van het MKB leidt de kostenmatiging wel degelijk tot een verbetering van de afzet of de winst per eenheid produkt. We zullen nu de gunstige en ongunstige effecten van loonmatiging nader onderzoeken voor verschillende sectoren.

Gunstige effecten

Loonmatiging kan gunstig zijn voor bedrijven die goederen of diensten exporteren, ook als zij leidt tot een daling van het reëel beschikbaar inkomen. Voor die bedrijven wordt de vraag niet negatief beïnvloed door de daling van het reëel beschikbaar inkomen in Nederland, terwijl de kostenmatiging wel leidt tot een stijging van de winst per eenheid produkt (als de prijs niet wordt gematigd) of, als wel een matiging van de prijs plaatsvindt, tot

* Directeur onderzoek van het Economisch Instituut voor het Midden- en kleinbedrijf (EIM). Het artikel is geschreven op persoonlijke titel. Het is o.a. gebaseerd op de *Economische Verkenning MKB 1983*, die is opgesteld door de subafdeling bedrijfstukstudies van het EIM. De schrijver is dank verschuldigd voor commentaar van prof. drs. H. den Hartog, drs. J. G. A. M. de Jong, drs. H. H. M. Peeters, prof. dr. J. J. Klant en drs. H. A. van der Vegt.

1) Bron: Centraal Planbureau, *Centraal Economisch Plan 1982*.

2) Bron: Centraal Planbureau, *Macro Economische Verkenning 1983*.

3) Idem.

4) Idem.

een vergroting van de afzet door een verbetering van de concurrentiepositie ten opzichte van het buitenland 5).

Export door het MKB komt echter slechts in beperkte mate voor: o.a. in de voedings- en genotmiddelenindustrie, onderdelen van de metaalnijverheid, horecadiensten aan buitenlanders, internationaal goederenvervoer, en exportgroothandel. De loonmatiging kan via een vergroting van de export gunstige effecten hebben op de afzet van bedrijven die goederen en diensten leveren aan exporterende bedrijven met een groeiende afzet. In het MKB kan men hierbij o.a. denken aan wederom de metaalnijverheid, internationaal goederenvervoer en exportgroothandel.

De loonmatiging kan tot op zekere hoogte een gunstig effect hebben op de importvervangende productie. Ook hier kan de kostenmatiging een verbetering geven van de winst per eenheid produkt, dan wel een vergroting van het marktaandeel ten opzichte van buitenlandse concurrenten als gevolg van een prijsmatiging. Hier staat tegenover dat de loonmatiging leidt tot een inkrimping van de binnenlandse consumptieve bestedingen. Dat zal het geval zijn als de matiging van het bruto loon niet gepaard gaat met een verlichting van fiscale lasten voor de consument.

De loonmatiging kan voor sommige sectoren gunstig werken door verschuivingen in het bestedingspatroon van consumenten als gevolg van bezuinigingen. Een frappant voorbeeld is een verschuiving van duurdere vormen van personenvervoer (vliegtuig) naar goedkopere vormen (autobus), die o.a. ten goede komt aan het MKB in het personenvervoer. Hierbij spelen ook de hoge energieprijzen een rol, omdat deze relatief sterker doorwerken in de prijs van vliegvervoer. Een ander voorbeeld is een zekere verschuiving van buitenlandse naar binnenlandse vakanties, die in het voordeel werkt van de binnenlandse recreatiebedrijven en de daaraan verbonden horecadiensten. Hier staat tegenover dat in andere sectoren de veranderde bestedingen in het nadeel van het MKB werken, door een verschuiving naar goedkopere, minder arbeidsintensieve, minder energie-intensieve en grootschaliger goederen en diensten buiten het MKB.

Tot slot wijzen we op de gevolgen van verschillen in loonmatiging tussen verschillende inkomensgroepen. Ook hier is er een kosteneffect en een bestedingseffect. In het grootste deel van het MKB worden de arbeidskosten voornamelijk bepaald door de lagere looninkomens. De relatief geringere matiging van de lagere lonen in 1981 en 1982 werkte via de kosten in het nadeel van het MKB, terwijl de grotere matiging van de lagere lonen die voor 1983 wordt voorzien, wat het kostenaspect betreft in het voordeel werkt van het MKB. Er is echter ook een bestedingseffect. Een grotere matiging van de lagere inkomens leidt tot een grotere daling dan voorheen in de bestedingen aan basisgoederen en -diensten (o.a. levensmiddelen, kleding, bestedingen in cafés). Per saldo was de situatie in 1981 en 1982 (relatief geringere matiging van de lagere lonen) het nadeligst voor bedrijven die met goedkope arbeid goederen en diensten leveren aan de hogere-inkomensgroepen, en het minst nadelig voor bedrijven die met dure arbeid goederen of diensten leveren aan lage-inkomensgroepen. In 1983 komt dit andersom te liggen.

Nadelige effecten

De huidige loonmatiging is nadelig voor bedrijven die goederen en diensten leveren voor binnenlandse consumptie. Door het ontbreken van een fiscale lastenverlichting voor de consument leidt de loonmatiging namelijk tot een daling van de consumptieve bestedingen. Men bedenke hierbij dat de consument, zeker op korte termijn, slechts in geringe mate kan bezuinigen op vaste kosten zoals verwarming, huur, hypotheekrente, aflossing van schulden en verzekeringen. Deze bestedingen komen nauwelijks terecht bij het MKB, zodat de bezuinigingen vooral plaatsvinden op andere uitgaven, waarin het MKB wel een aandeel heeft.

De daling van de consumptieve en aanverwante bestedingen leidt in het MKB niet alleen tot een daling van de afzet, maar ook tot een intensivering van de prijsconcurrentie. De strijd om een groter aandeel in de krimpende markt leidt veelal tot een daling van de (netto) winst per eenheid produkt. De betrokken sectoren worden gekenmerkt door een geringe mate van monopolie en door een intensieve concurrentie. Voor de bedrijven die afhankelijk zijn van de consumptieve bestedingen is er dus een tweeledig effect: een daling van de afzet, en een zodanige prijs-

matiging dat de kostenmatiging voor de bedrijven weinig of niets oplevert of zelfs leidt tot een daling van de netto winst per eenheid produkt. De prijsmatiging in de strijd om een groter aandeel in de krimpende markt is vooral nadelig waar er geen sprake is van importvervangende productie. Vergroting van het marktaandeel van het ene bedrijf gaat dan altijd ten koste van een marktaandeelverkleining van een binnenlandse concurrent, zodat de sector als geheel er niet op vooruitgaat. De daling van winstmarges gaat weliswaar gepaard met een matiging van de prijzen, die de consument ten goede komt, maar niet in voldoende mate om een daling van de koopkracht te voorkomen.

De daling van de consumptieve bestedingen werkt direct in het nadeel van juist die sectoren waarin het aandeel van het MKB groot is: de detailhandel, het consumentenverzorgend ambacht/dienstverlening en de horeca. De daling van het reëel beschikbaar inkomen is ook één van de oorzaken van de teruggang in met name de duurdere, „ambachtelijke” bouw in de vrije sector, waarin het MKB een groot aandeel heeft. In het verlengde van deze inkomensdaling liggen de gematigde inkomensverwachtingen, die ook een grote rol spelen bij de gang van zaken op de bouwmarkt. Overigens is ook de hoge rentestand een belangrijke oorzaak van de gedaalde bouwproductie.

Vervolgens komen we bij de afgeleide effecten. De teruggang in de detailhandel, het consumentenverzorgend ambacht/dienstverlening en de horeca leidt tot een teruggang in de bouw, de levering van inventaris en inrichting aan die bedrijven, in de groothandel en distributie naar detailhandel en horeca, en in niet-exporterende productie van consumentengoederen. Het aandeel van het MKB hierin is groot. De teruggang in de bouw, die zoals gezegd niet geheel maar wel ten dele kan worden toegeschreven aan de daling van het reëel beschikbaar inkomen, leidt tot een teruggang bij woninginrichting, installatiebedrijven, architecten/bouwkundigen, makelaars, verhuizers, producenten van bouwmaterialen en vervoerders van bouwmaterialen. Ook hierin is het aandeel van het MKB veelal groot.

Bovendien knelt het probleem van dalende winstmarges het zwaarst bij sectoren die het sterkst getroffen zijn door daling van de consumptieve bestedingen en aanverwante productie, en waarvoor de minste compensatie optreedt in export, vervanging van import of verschuivingen in het bestedingspatroon.

De gevolgen zijn het grootst voor de detailhandel. Daar wordt men direct geconfronteerd met de dalende bestedingen en dalende winstmarges, zonder enige compensatie. In onderdelen van de detailhandel treedt compensatie op door verschuivingen in het bestedingspatroon, maar dit geschiedt ten koste van andere onderdelen van de detailhandel. Van alle sectoren is de kennis van de detailhandel bij het EIM momenteel nog het grootst. We zullen daarom afzonderlijk ingaan op de ontwikkelingen in de detailhandel.

Detailhandel

De gevolgen van de teruglopende koopkracht voor de detailhandel worden geïllustreerd — bij wijze van voorbeeld — door de ontwikkeling in de levensmiddelenhandel (kruideniers). Mede door onderbouwende studies die door het EIM zijn verricht, is ons inzicht hier het grootst.

In 1980 vond een omslag plaats van licht stijgende naar dalende consumptieve bestedingen. Dit leidde in de levensmiddelenhandel tot een intensivering van de prijsconcurrentie, met als gevolg een daling van de netto-winstmarge. De achterliggende stelling is dat het *niveau* van de procentuele netto-winstmarge afhankelijk is van de volumemutatie van de bestedingen, zodat de omslag van groeiende naar dalende bestedingen leidde tot daling van de netto-winstmarge. Voor deze stelling is in de levensmiddelenhandel een empirische bevestiging gevonden 6). Het vermoeden bestaat dat dit effect, hoewel wellicht in mindere mate, ook optreedt in een aantal andere branches in de detailhandel.

5) Hierbij moet dan wel worden verondersteld dat loonmatiging in ons land geen oorzaak is van loonmatiging in concurrerende landen, of van een zodanige loonmatiging in landen waarnaar wij exporteren, dat aldaar een daling van de bestedingen of investeringen optreedt.

6) Zie B. Nooteboom, Bestedingen, winsten en aantal vestigingen in de algemene levensmiddelenhandel, *ESB*, 21 april 1982; idem, *A model of retail margins*, EIM Research Paper, oktober 1982.

Op het EIM wordt thans een onderzoek opgezet om na te gaan of dit vermoeden inderdaad juist is. De daling van de nettowinstmarge leidde in de levensmiddelenhandel tot een stijging van de minimale bedrijfsomvang nodig voor een aanvaardbaar winstkomen, met als gevolg een verscherpte daling van het aantal vooral kleinere bedrijven in 1980 en 1981. Aldus kwam de klap van de omslag van stijgende naar dalende bestedingen vooral terecht bij de (kleine) zelfstandigen.

In 1982 en 1983 is er sprake van een verdere toename van de daling van de bestedingen, waardoor volgens ons onderzoek ook in deze jaren de winstmarge in de levensmiddelenhandel nog verder zal dalen, maar in mindere mate dan in de twee voorgaande jaren. Als gevolg van de wat mindere druk op de marge en de sterke vermindering van het aantal zelfstandigen in 1980 en 1981, zal de teruggang van het aantal zelfstandigen in 1982 en 1983 minder sterk zijn. Het effect van de dalende bestedingen zal daardoor gelijkmatiger verdeeld zijn over klein- en grootbedrijf. Ook het grootbedrijf komt in 1982 en 1983 in de problemen.

Het vermoeden bestaat dat vele zelfstandigen niet uitsluitend hun toevlucht gezocht hebben in een verlaging van hun winstmarge, maar ook in een verbetering van de service als basis voor een wat hogere marge dan die bij concurrenten in het grootbedrijf. Bij de kleinste bedrijven maken de werknemers slechts een gering deel uit van het arbeidsvolume, zodat daar de ruimte voor het afstoten van arbeid veelal beperkt is. Een en ander leidt tot een grotere daling van de „productiviteit“ 7) bij de zelfstandigen dan voor de sector als geheel.

Tot zover onze analyse van de ontwikkelingen in de levensmiddelenhandel. In principe geldt dezelfde redenering in meer of mindere mate ook voor andere branches in de detailhandel, maar dient daar nog empirisch te worden getoetst. De analyse impliceert dat waar in 1980 en 1981 het verlies van werkgelegenheid in hoge mate de vorm aannam van een daling van het aantal zelfstandigen, in 1982 en 1983 het accent meer komt te liggen bij een daling van het aantal werknemers, met name ook in het grootbedrijf.

Resultaten per sector

Hoewel ook andere oorzaken een rol spelen, drukken de effecten van de loonmatiging in overheersende mate hun stempel op de ontwikkelingen in de diverse sectoren van het MKB. In het grootste deel van het MKB overheersen de nadelige effecten van de daling van de binnenlandse consumptieve bestedingen en, de als gevolg van een intensivering van de concurrentie daarmee veelal gepaard gaande daling van winstmarges. Er zijn enige compenserende effecten waar er sprake is van export, importvervangende of verschuivingen in het consumptiepatroon naar goedkopere goederen en diensten, zoals in het voorgaande besproken. In de tabel worden voor vier sectoren van het midden- en kleinbedrijf enkele kerngegevens gepresenteerd.

In deze beschouwing van totalen per sector zijn de verwach-

tingen ten aanzien van winstkomen en werkgelegenheid het slechtst in de detailhandel. Daar leidt de daling van de consumptieve bestedingen tot een daling van de omzet en een afbrokkeling van winstmarges die niet of nauwelijks worden gecompenseerd door gunstige effecten van de loonmatiging.

Als gevolg van een en ander moet voor het MKB in de vier betrokken sectoren rekening worden gehouden met een daling van het winstkomen, die gepaard gaat met een daling van de werkgelegenheid van 4½% in 1982 en 3½% in 1983. De werkgelegenheid in deze sectoren bedroeg in 1982 circa 990.000 arbeidsplaatsen 8). Volgens de ramingen is er derhalve sprake van een daling van de werkgelegenheid van ongeveer 45.000 resp. 35.000 arbeidsplaatsen in 1982 en 1983. Dit betreft het totaal van zelfstandigen (inclusief medewerkende gezinsleden) en werknemers. De daling van het aantal zelfstandigen bedraagt, bij de gehanteerde afbakening van het MKB, volgens de raming ongeveer 8.000 in beide jaren. Hierbij dient te worden aangetekend dat met name de raming van de ontwikkeling van het aantal zelfstandigen behept is met een grote onzekerheid. Het is niet duidelijk hoeveel zelfstandigen onder de huidige omstandigheden op de arbeidsmarkt ondanks de slechte ontwikkeling van het winstkomen voort blijven gaan met hun bedrijf.

Conclusie

Onze conclusie is dat de huidige vorm van loonmatiging, waarbij de matiging van de bruto lonen eerder gepaard gaat met een verzwaring van de belasting- en premiedruk dan met een verlichting, via een daling van het reëel beschikbaar inkomen leidt tot een daling van winst en werk in het midden- en kleinbedrijf als geheel. De loonmatiging heeft enkele gunstige effecten, met name via een verbetering van de export, maar deze effecten worden overschaduwd door de nadelige effecten van dalende omzetten en winstmarges als gevolg van een daling van de consumptieve bestedingen en bestedingen die daarmee samenhangen. Het zou voor het midden- en kleinbedrijf het beste zijn als de gunstige effecten van de loonmatiging (bevordering van de export) behouden en de nadelige effecten (daling van de koopkracht) tot het uiterste beperkt zouden kunnen blijven. Dit kan alleen worden bereikt door een compensatie van de loonmatiging door een verlichting van de fiscale druk op de inkomens, zoals in het plan-Schouten wordt voorgesteld. Een verlichting van de fiscale druk levert uiteraard problemen op voor de gewenste verlaging van het financieringstekort, maar de toename van de werkloosheid bij onderwijzigd beleid doet dat ook.

B. Nooteboom

7) „Productiviteit“ in de zin van omzet per kracht. Hierin komt een eventuele verbetering van service niet tot uiting.

8) Volgens de oude indeling, die momenteel nog gehanteerd wordt in afwachting van een nieuwe opzet die aansluit bij de nieuwe, ruimere definitie van het MKB als alle ondernemingen met minder dan 100 werkzame personen (excl. bepaalde sectoren zoals met name agrarische bedrijven).

Tabel. Kerngegevens van het midden- en kleinbedrijf, 1982-1983

Omschrijving	Detailhandel		Nijverheid en dienstverlening		Horeca		Vervoer		Totaal midden- en kleinbedrijf	
	1982	1983	1982	1983	1982	1983	1982	1983	1982	1983
Procentuele mutaties ten opzichte van voorgaand jaar a)										
Omzet (excl. BTW)										
— waarde	0	- 2	2	2	3,5	3,5	- 1	2,5	4,5	1,5
— prijs	5,5	3,5	4	3,5	6	6	3,5	3	3,5	4,5
— volume	- 5,5	- 5,5	- 2	- 1	- 2,5	- 4,5	- 0,5	1	- 3	- 2,5
Loonkosten										
— waarde	0,5	- 1	0	1,5	4,5	0	5,5	5,5	0,5	1
— prijs	7	5,5	6,5	5,5	6,5	4,5	6	5,5	6,5	5,5
— volume	- 6	- 6	- 6	- 3,5	- 2	- 4,5	- 1	0	- 5,5	- 4
Inkoop- en overige bedrijfskosten										
— waarde	0,5	- 1	3	3	3	0,5	2	4	2	1,5
— prijs	5,5	3,5	4,5	3,5	5	4	4	3	5	3,5
— volume	- 4,5	- 4,5	- 1,5	- 0,5	- 2	- 3,5	- 2	0,5	- 2,5	- 2
Overig inkomen b)										
— per zelfstandige	- 11	- 14	- 1,5	- 3	3	- 8,5	- 1	6,5	- 3,5	- 5,5
— totaal	- 9	- 12	1,5	- 0,5	4	- 7	0,5	7	- 1,5	- 3,5
Arbeidsvolume										
— zelfstandigen c)	- 2	- 2,5	- 3	- 2,5	- 1	- 1,5	- 2	- 0,5	- 2,5	- 2,5
— werknemers	- 6	- 6	- 6	- 3,5	- 2	- 4,5	- 1	0	- 5,5	- 4
— totaal	- 4	- 4	- 5	- 3,5	- 1,5	- 3	- 1	0	- 4,5	- 3,5

a) Afgerond op 0,5%.

b) Aangepast voor netto huren en rente: in grote lijnen vergelijkbaar met de (fiscale) netto winst.

c) Inclusief medewerkende gezinsleden.

Bron: EIM, Economische Verkenning MKB 1983.